

דב סדן שנה אחת

ש"י עגנון (בטיול בהר הכרמל, תש"י)

א

תחילתו של ש"י עגנון קבועה ועומדת — עניינה, כנודע, סיפורו שעל שמו ולשמו ברר לו את שמו, בחינת עראי שסופו קבע, הוא הסיפור „עגונות“ שנדפס בחוברת הראשונה של „העומר“ של ש. בן-ציון. מה שאין כן תחילתו של ש"י טשאטשקיס — בה צריך הבדלה בין החלקה העברית ובין החלקה היידיית, שראשונה תאריכה ועניינה ידועים יותר, ואילו אחרונה תאריכה ועניינה אינם ידועים כל-כך. עם-זאת גם החלקה העברית תחילתה כפולה — המספר עצמו רואה אותה בשירו „גיבור קטן“, שנדפס בשנת תרס"ד, ובמלאות חמישים שנה לפירסומו, דיברו גם הוא, בנאומו בטכס תלוּקת פרס-ישראל שזכה בו, וגם העתונות, במאמרים לרגל הפרס וסביביו, בלשון: יובל היא שנת-החמישים. אולם תחילה זו קדמה לה תחילה, והכוונה לשיר שנדפס שנה אחת קודם, הוא שיר-הסכמה לקונטרס „מנחת יהודה“ לר' יהודה צבי גלבארד. ואם היידיית אף היא תחילתה כפולה — לכאורה ראשיתה קבוצת שירים ומאמרים שנדפסו מעל עמודי „דער יודישער וועקער“ — שיצא בבוטשאטש ונדפס בסטאַניסלאב, והשירים אפשר שקהל-קוראינו יקראם גם עתה, לאחר שחזרתי ופירסמתים (קצתם ב„גאלדענע קייט“, קצתם ב„הפועל הצעיר“, וכולם זה מקרוב בסיפא לתרגום היידי של „סיפור פשוט“, ניריורק, 1958, עמ' 280—291). אולם גם תחילה זו קדמה לה תחילה, וכבר העירותי במאמרי על נוסח סטאַניסלאב („ערים ואמהות בישראל“, כרך ה', עמ' 389) כי ב„סטאַניסלאָווער וואַכענבלאַט“ נדפס בתרס"ג שירו של המספר שלנו, וענינו יוסף דילה ריינה, וכנראה פירסום השיר היידי הזה קדם משהו

לפירסום שיר ההסכמה העברי. אמרנו: כנראה, שכן המחבר עצמו מעמעם בזה — ברשימה האוטוביוגרפית הקצרה שלו השמורה ב„גנוזים“ (נדפסה השתא ב„הפועל הצעיר“, גל' 43) הוא אומר: „ראשית דברי בדפוס הסכמה בחרוזים על ספר מנחת יהודה או בית יהודה על אגדות הש"ס (שנת תרס"ג), אבל דומני שקודם לזה פירסמתי בידיית שירי ספורי ר' יוסף דילה ריינה“. ואילו בשיחה עם רפאל בשן („מעריב“, גל' 4246) נאמר משמו: „הדבר הראשון שכתבתי היתה הסכמה על ספר אחד בהלכה ואגדה, שקרוי היה „מנחת יהודה“ או „בית יהודה“ מאת הבעל מחבר ר' יהודה צבי גלברט, זה היה ספר בהלכה ואגדה, א"ח כ פירסמתי בלשון יידיש בלדה על ר' יוסף דילה ריינה בעתון „סטניסלבוב ווכנבלאט“, בבקשה תכתוב את שם העתון שלא מצוי ברשותי. אולי משהו העתון נמצא תחת ידך. אין איפוא בידנו להכריע, אם קדמה לשון־אבות או לשון אמהות, ולענין שם הקונטרס, הרי „בית יהודה“ יצא בתר"ס, ואך „מנחת יהודה“ יצאה מחברתה ראשונה בתרס"ג.

לענין תחילת־תחילתה של החלקה העברית, כלומר שירה־הסכמה, הרי מחברו של הקונטרס ראוי לתשומת־דעת גם מצד עצמו, גם מצד חלקו בטיפול־גיה של מחברים וסופרים, שנודמנו לו למספר שלנו ונצודו בשופרת התבוננות. ר' יהודה צבי גלברט, איש יאָלובניץ, היה טיפוס של בעל־מחבר שנודע בקונטרסיו השונים, שנתפרסמו, למן תרמ"ב עד תרע"א, מהם כפול מהדורה ודפוסם בכתב רש"י, והיה מחזר בהם על פני קהילות־ישראל בגלילות קרובים לו, ומקיים בנאמנות דברי החכם: רוב ימי עני רעים. היה מתלמידיו ומוקיריו של ר' ישעיה מאיר כהנא־שפירא, רבה של טשורטקוב (נכדתו היא שרה שפירא מחברת השיר הנודע „אל טל ואל מטר, דמעי ירטיבר“) שיגיעתו בתיקון החינוך, כתכניתו שפירסם גם מעל עמודי „המגיד“, בליק, העלתה עליו חמת־יריבים עד שהוכרח לעזוב את הרבנות ואת העיר ולנדוד לטשרנוביץ ולהתפרנס בה על מסחר־תכשיטים, התלמיד, שנאמן לו (אחרי פטירתו פירסם דרוש־הספד עליו ושמו „שמש ומגן“), עמידתו עמידת־אמצע, עירוב של ירא ותם ושל משכיל, ועיקר עיסוקו בקונטרסיו ביאור דברי האגדה של חז"ל, שהוחזקו לו בקיאים במיני הכמות, וביותר במדעי־הטבע של חצאי־המשכילים לפני כשלושה דורות. בנדודיו היה מקבץ הסכמות של גדולי רבני גליציה ובוקובינה ומפרסם דבריהם בראשי קונטרסיו, ופעמים אף פנה למרחוק — כן, למשל, כותב לו דבר־עידוד רבה הנדע של פאריס ר' צדוק הכהן, ובסופם הערה באותיות־זעירות: עם תשורה קטנה סך ' פ' [= עשרה פראנק]. אולם ראה ענין גם בדברי הסכמה של משכילים מעטים — מהם הלל כהנא בעל „גלילות הארץ“, וכמין תוספת חן היו לו דברי הסכמה דרך־שיר, שכתבום אברכים ונערים. מדברי שיר אלה נבליט שלוש דוגמאות. דוגמה ראשונה שירו של שמואל מיזלש שישב בפשימישל, בבית אביו, בנו של רבה הנדע ר' יוסף חנינא ליפא — הכותב הוא בן כ"ג וקצת דברים שלו כבר נתפרסמו ברבים, ולא ייצאו כשלוש שנים והיא ערוכו של הפאמילינבלאט הידוע בהמאָבורג. דוגמה אחרת, שירו של מאיר שפירא שישב בבית חותנו ר' יעקב ברייטמן בטארנופול — הכותב הוא בן י"ט ושמעו כעילוי מתפרסם הולך ולא ייצאו שנים מרובות ויישב על כסא רבנות ויילך מחיל אל חיל עד שייסד בית חיל היא ישיבת חכמי לובלין. דוגמה אחרונה שירו של שמואל יוסף הלוי טשאטשקיס שישב בבוטשאטש בבית אביו ר' שלום מרדכי — הכותב הוא בן י"ד, וגם הוא לא יחכה רוב שנים לפירסומו שיתפשט וילך. אפילו על פי שלוש דוגמאות אלו קשה לומר, כי אותו בעל מחבר מלקט שירי הסכמה לא גילה חוש ריח בבחירת אברכים ונערים. וראוי להביא קצת דבריו, שהם תיאור עצמו בידי עצמו: „אכן כבר נודע הדבר מגורל כל מחבר עברי בימים ההם ובזמן הזה אשר מועטים המה בני עליה אשר יקדמו לקראת מחבר ספר ביאורי תה"ק [= תורתנו הקדושה] לקבלו בסבר פנים יפות ולהראותו פנים שוחקות לאמור לפעלו טבא הוא כ"א [= כי אם] נהפוך הוא שבבית הקונים ינחלו בושח וחרפה, בחוץ ימצאו אגודות מבקרים למצוא בדבריו שגינות וחסרונות יען שלא כיוון בחיבורו לדעתם טרם ישפטו לשקול את הרעיון העולה על רוח דעתם במאזני שכלם אם זך ואם ישר פעלו ויכשר לעלות על מזבח הדפוס. ואף גם זאת ידעתי רפיון כוחי כי לא עט סופר לי ולא איש דברים אנוכי מתמול שלשום לדבר על טהרת שפת עבר, וע"כ [= ועל כן] ישפט כל הולך במעגלי צדק ומישירים שלא באתי בחיבורי הנוכחי להתעטף בטלית ועטרת מחבר כי אם בואת אבוא אל הקודש אשר לא

כדת נגד רצוני כי אכן פעולתי את אלהי לעשות רצון אבי שבשמים ולקרוא בקול ד' קול לו קול אליו: מי לד' אלי" (ספר בית-יהודה, מונקאטש, 1900).

ונסיים בשתיים הערות — הערה ראשונה: ככל המשוער דמותו של בעל-המחבר הזה מציצה מבין קפלי-התיאור של חצאי-משכילים העתידים להודמן בסיפוריו של בעל שיר-ההסכמה; הערה אחרונה: ראשית הופעתו של בעל-השיר היתה בתחמו של בעל מחבר ישן, בתחומה של הקונסרווה.

ב

הערה אחרונה דין להמשיכה, בבואנו לדון בחלקה העברית ותחילתה המקובלת, כלומר למן השיר „גיבור קטן“, שהרי פירסומו גם הוא בתחומה של הקונסרווה. שיר זה נדפס, כנודע, מעל עמודי השבועון „המצפה“ שבעריכתו של שמעון מנחם זר בקראקא. שנת פירסומו של השיר היא גם שנתו הראשונה של השבועון. שראה עצמו בחינת עתון מיוחד לגליציה וליתר ארצות אירופה התיכונה והמזרחיים, שמעון מנחם זר ונפתלי הוף, ראו בשער גליונם הראשון לבאר את ייסוד מפעלם וטעמו לאמור: „שני העתונים העברים היוצאים היום ברוסיה ערוכים אמנם בטוב טעם, אבל ידי העורכים אסורות, אסור לעתוני רוסיה להודיע כל דבר חשוב אשר נפל בארצם, אסור להם להגיד דבר אמת על אודות מצב היהודים, חצי כל עמנו, היושבים ברוסיה, ועל אודות הרדיפות והשיטנה המתחוללות בגדם בכל עת“. אם נזכור, כי אנו עתה שנה אחרי זעזוע-קיישוב, יובן לנו משקל-הדברים, אם כי לא נוכל להצטרף לדברי-הפסול הקשים שהמו"לים מטילים בעתוני היהודים ברוסיה: „רק קול משק נשיקת השבט והמית השתחיות והקידות נשמע מעתוני היהודים אשר ברוסיה, עד שיהיה לזרא ולגועל נפש בעינינו“. השבועון, הרוצה להעזר בכל מנת אפשרות החירות שניתנה באוסטריה ולא ניתנה ברוסיה, מותרת מלכת-חילה על כניסתו לרוסיה, שלא היא חייב בכבילת דיבורו ונעימתו. דומה, כי העורך התעלם או הכחיד או באמת לא ידע בעצמו את עיקר-הגרם של מפעלו — כלי-מבטא לכוחות ציבור-מבית, ציבור יהודי-גליציה, בעלי מגמה שמרנית-מתונה, שתכנית ציונית והשכלה עברית הם מיסודיה. הערכת המפעל היא פרשה לגופה ותבוא שעתה, לעניננו עתה נסתפק בשתי נקודות. נקודה ראשונה, שירטוטמה באישיותו של העורך — הזיווג בין למדנות והשכלה היה לו מורשה-מבית (אביו ר' לייב לזר חובש-ספודיק ומחבר-מליצות, כגון שיר תהילה לכבוד מונטיפיורי, מוחזק היה בעירו, פשמישל, איש צדיק ושנים הרבה היו תמימי-עירי מדליקים נרות על קברו, ובידי נכדו, ד"ר דוד לזר, נשמרה קבוצת-שיריו). העמיק ידיעתו ועסק הרבה בחקר המקרא וביחוד בחקר המדרשות; קהל העברים הכירו קודם שבועונו, ממחקריו על עשרת השבטים שנדפסו תחילה ב„השלוח“ ולימים בספר, ודור אחרון מכירו מן המילון הגרמני-עברי שחיברו הוא ונ. ה. טורטשינר, ואילו דור הביניים הכירו ביחוד כעורך „מצפה“, שקיומו נמשך כשמונה-עשרה שנה. עולמו היה, בעצם, עולם העיון והחקר ונמשך, אולי בהיפך-תכונתו, לפובליציסטיקה כעוזרו של שמואל יעקב פוכס בעריכת „המגיד“ בקראקא, ולשנים בנה שם את בימתו שלו. נקודה אחרונה, דרכו בעתונו בעניני ספרות — כבר בתכניתו הבטיח, כי „יבוא בכל גליון סיפור נחמד או ציור יפה, המתאים לרוח היהודי ומוסרו, גם שירים מטובי פייטינו; גם לדברי בדיחות יושם לב“. לימים ייסד קובץ שיצא לעתים מזומנות, היא „רמת המצפה“, אולם בתחילה קבע בעתונו שני מדורים — מדור אחד מעל הקו, הקרוי: בשדה הספרות והמדעים, שרוב מצעו נכבש לדברי-חקר (מהם מחקריו של צ. ה. ווטשטיין בקדמוניות יהודי קראקא בפרט, ויהודי פולין בכלל), וקצתו לדבר סיפור או מכתם; מדור אחר מתחת לקו, הקרוי: פיליטון, ובו באו, כמעט בתמידות, דברי-שיר ודברי-סיפור. ניכר, שהעורך היתה לו מגמה לעודד סופרים צעירים בגלילותיו, ואמנם מספרם מתרבה והולך. לפי שסקירתנו מכוננת לשנה ראשונה בלבד נעיר, כי במדור הסיפורים ניתנו, בתקופה קצרה זו, קצת תרגומים בין מבית — משל שלום אש ואברהם רייזין, בין מחוץ — משל מאכסים גורקי וקאזימיז' טיטמיאר, אבל הם תפסו מקום מועט, שרובו ניתן לסופרים או פרחי-סופרים עבריים, ובשיר כמעט שלא היה תרגום. העורך, שכניס כשלושה משמרות סופרים, קירב, כמובן, מותיקיהם — ואותה שנה בולטים מהם נתן נטע סמואלני בן נ"ח,

המפרסם פה דבר סיפור ושרי; כמותו כבן־גילו צבי הירש גלברג הם כנציגי הוויטראנים — ראשון עיקר־פירסומו על „כנף רננים" שלו ואחרון עיקר־פירסומו על „המתאונן" שלו, והצד השווה בכתיבתם עתה כתיבת שיריים. כדרך־מקרה מצטרף להם נפתלי הירץ אימבר, שכן שירו (והוא שידו הנודע, שבו השביע דור־גאולים בא להעלות עצמותיו לירושלים) בא בתיווכו של אחיו, וגם הוא יצירתו במזל הערב־יומו. שלישיה זו מתחבר לה פחות בשירתו ומרובה בחידודו שמואל ווייסמן־חיות, שהלך באותה שנה לעולמו. לאחריהם באים צעירים יותר, כמו שב"ם [= שמעון בן מנחם] גוטספלד מיאגולניצה, שעיקר ענינו בעיות־חינוך, אך הוא כותב פה גם דבר־שיר גם מאמר על איבסן — הוא כבר נודע אז, למן ימי „העם" של ד. י. זילברבוש ולייבל טויביש, ולימים נעלם מבימות־העברים, ששימש שנים הרבה מנהל בתי־ספר עממיים גרמניים באוסטריה עילית ובשטייא־מאָרק, עד שחזר אחרי מלחמת־העולם הראשונה והיה מורה עברי בערי־פולין, ונשמר תיאור פגישה בין שני זקנים, בינו ובין יעקב רבינוביץ בולקוביסק. משמרת צעירה במעט הם סופרים שכבר נודעו — מי במידה מרובה, כראובן פאהן שעיר־מולדתו, האליטש, כמושב הקראים הניחה לו פתח סיפורים ומחקרים, מי במידה מועטה כאברהם לבנסאָרט, איש סטאניסלאב שנחשב ככוכב עולה, אך אורו המועט התנכלו לו חליו וקוצר־ימיו. אחריהם באים שמות רבים מהם פוסעי פסיעות ראשונות — הרי צמד האיצים, איצי שפארד מברודשין ואיצי שנו מוויזניץ, והרי שלום פוטמן מליזנסק ויעקב לינדור ואחרים, שלא נועדה להם אחרית, לא־כל־שכן גדולה, במלכות־הפּוֹאֵזִיָה; וכמותם המספרים — הרי שמואל הכהן שפירא מקראקא ומנשה טייטלבוים מטארנא ועוזיאל לייביש קורנבליט מראדוביץ ואברהם שטיינברג מטשודין ואחרים, שלא נועדה להם אחרית, לא כל־שכן־גדולה, במלכות־הפרוזה. להזכרה מיוחדת ראויה האשה היחידה הכותבת — היא אסתר שוורב, שתירגמה פה סיפורו של קאזימיר טיטמיאר, אולם אף שהיא אותה שנה בחינת איניקום, אינה עשויה שתתמיה, שהרי דודה שמואל ווייסמן־חיות סופר עברי היה ודודתה, אשתו מרת דבורה ווייסמן־חיות, סופרת עברית היתה. אבל הם וכמותם מעידים, עד מה העורך פתח דלתותיו לפני מתחילים ומנסים, אם מתוך מגמה גלויה של עידוד כוחות עולים או מדמים לעלות בגלילות־מולדתו, אם מתוך מגמה סמויה של אוֹטָאָרְקִיָה.

הנהגה בחוג הכוחות האלה נגלה פה גם שמו של ש"י טשאטשקיס, ואם לא נאמר להשתעשע בנבואה־לאחור, לא נוכל לומר, כי על־פי יצירי הנער, שנתפרסמו אותה שנה ולאחריה, ניתן להכיר או אפילו לנחש, כי נוצר לגדולות, וממילא אין אנו תולים הכרה כזאת או נחוש כזה בעורך, ונראה לנו כי כמנהגו נהג — כדרך שקירב אברכים ונערים אחרים, קירב גם את הנער הזה, רמתם רמתו ודרכם דרכו, ועודו כמי שסוד־כוחו עלום ממנו עצמו, קל וחומר מזולתו. בדוחק ניתן לומר, כי העורך חש משהו, ועדות לכך החשד שבו — ושעליו סיפר ברבים בנו ד"ר דוד לזר — הוא החשד, כי שירי הנער לא בידו נכתבו, שכן נראו לו לעורך טובים מכפי גיל־כותבם. אם החשד הגיע אל הנער הכותב, לא היה כחדשה בעיניו, שכבר חשדו על כך ארבע שנים קודם לכך בן־עירו הסופר איצי פרנהוף, עורך „ספרי שעשועים" — כשהנער בן העשר, כתב לו ברכת ראש השנה בחרוים, ענה לו הסופר בחרוים גם הוא, ואפילו בחרוים כפול־ילשון, ובהם הגה כחשד הזה. חילופי ברכות אלה — ודברי הנער הם הדבר הקדום ביותר משל ביכוריו שהגיעו לידינו — פירסמתים ראשונה ב„דבר" ולימים כנסם ישראל כהן כנספה בספרו של יצחק פרנהוף „ספר המתנגדים" (1952, עמ' 215-216).

אין צריך לומר, כי עורך „המצפה" היה שמח ומתגאה בנער שפסע על בימתו פסיעותיו הראשונות, וביחוד שעלייתו, תרתי משמע, מיהרה לבוא — לא יצאו ארבע שנים ומצא לא בלבד את ארצו אלא גם את עצמו, כעדות דבריו שפירסם ב„העומר", „השלוח", „הפועל הצעיר". העורך שמח, אם כי גם הסופר הצעיר, גם סופרים צעירים אחרים לא נאמנו לאורך ימים לבימתו; העורך התגאה, בין הבין בין לא הבין שאינם יכולים להיאמן לה. ואמנם, בימתו היתה בימת־בראשית לכמה פרחי־סופרים ופרחי־חוקרים, וכבר העיר אבהם כהנא (אבר"ך) במאמרו על העורך: „עיקר פעולותיו יש למצוא בזה, שיצר בימה ספרותית לכוחות צעירים, שהתחילו זה עכשיו יוצאים מקליפת הביצה שלהם, וכך ניסו ראשונה ויצאו מבית־ספרו כוחות ספרותיים מסויימים, כגון

מתתיהו מיזיש, ברש, קמחי, עגנון, פויארשטיין ועוד ועוד" ("מסות על סופרים ואנשי-שם", פשמישל, תרצ"ד, עמ' 29—30). וזאת לזכור, כי היתה זו חבורת צעירים ממש — בן עירו, מתתיהו מיזיש, איש אשכולות, התחיל כותב פה בן י"ט, וכבר כל כליזינו עליו; ואם לחכמים אעיר כי פה פירסם גם ראשית־דברו בדפוס צבי דיזנדרוק (כתבה על ייסוד "שפה ברורה" בעירו סטרי, שנה א', גל' 30, — והכותב בן י"ד שנים, — מכאן שיש להקדים בשנתיים מה שכתב בערכו גרשום באדר ב"מדינה וחכמיה"), ולשנים גם מי שעתיד היה להיות שותפו של העורך במילון הגרמני־עברי, ג. ה. טורטשינר — הוא פירסם פה בכור־מאמריו העבריים, והוא מכתב־מאמר על גידול בנגות. דאי העורך ראוי לציון מיוחד על גילוי כוחות שירה מחוצה לגליציה — אם שירתו של אביגדור פויארשטיין־המאיר, שהיתה חידוש שירתנו בהונגריה, והוא גם הביע הוקרתו לעורכו במה שהקדיש לו צרור שיריו "בן העתיד" ("ספר השירים", תרצ"ב, עמ' 27—35); אם שירתו של מרדכי גיאורגו לאנגר, בן סביבה טמועה בפראג, תחילתו קוריוז וסופו אוניקום, סמל שיבה של ביהם לשירתנו. ומבין האחרים, שהגיעו לכלל פירסום אל נשכח את יצחק לופבן ("מהכא להתם ומהתם להכא") או את שלום שטרייט, שהיתה לו ראשית בלטריסטית.

ג

ארבעה שירים הם לש"י טשאטשקיס, שהדפיסם עורך "המצפה" בשנתו הראשונה, וראשונה בא שירו הנזכר "גיבור קטן" (שנה א' גל' ד', כ"א באייר תרס"ד, 6 במאי 1904) וכך לשונו:

לְמִנְחָתָהּ הַשָּׁמֶשׁ נִסְפָּה,	מִרְיָד קָשְׁתוֹ וּמְרִימָה,
זְהִירֵי חֲפָה נְחָפְאִים,	לְכָל פְּאֵתֵי רְקִיצ,
גִּנָּה זֵיק הָאֲחֵרוֹן גָּזַע	וְעַל שְׁפָתָיו שְׁחֹק נִקְמָה
וְחֵיל פּוֹכְבֵי נֶשֶׁף בָּאִים	רוֹמְמוֹת רוּחַ גִּבְע.
וְעַל הַדְּרָגָשׁ שֶׁל הַקְּלוּזוֹ	וְאַלְפֵי עֵינַיִם יָצִיצוּ מִפְּעַל
נֶצֶב יֶלֶד קָטָן.	מִפְּרוֹם יִתְמָלְטוֹ דְּמָעוֹת
בְּיַדוֹ חֲצִים, קָשֶׁת יָרֵךְ	יֶלֶד קָטָן! שֶׁגִּיא פֶּח!
יִוְרָה כְּלָפֵי שָׁטָן.	עוֹד לְעִמָּךְ תִּרְאָה נִפְלְאוֹת.

מתחת לשיר כתב המשורר: ל"ג בעומר תרס"ד. אין בידינו לקבוע, אם השיר שלפנינו, שנושאו הוא כמועמד־שבממילא לסטיריאופי, משמר בקרב גרעינה של חווייה, אבל דומה כי פיתוחו מעיד על־כך, שכן התיאור המצוי היה מניח לו לאותו ילד קטן שיבחן כוח־קשתו אם לא ביער או בשדה הרי לפחות ברחוב או בחצר, ואילו לפנינו ארבעה בתים ששניים מהם, הקיצוניים, מתארים — ראשון אחרית־יום ואחרון ראשית־לילה, לאמור מתארים את החוץ; ואילו שני הבתים־שבאמצע מתארים את הקלוזו ומעשה הילד הקטן בו, לאמור מתארים את הפנים. ואם הנחתנו על מציאות גרעינה של חווייה היא נכונה, הרי שעתה חלה בקדמת־ילדות — קטנותו של הילד המודגשת בעמידתו על הדרגש, אם כי כוונת עמידתו חלה בתקופה מאוחרת קצת, שכן המושגים והציורים — מלחמה בשטן, הרגשת נקמה ושחוקה, הבעת רוממות רוח — אינם של ילד אלא של נער. ודין שנעיר כי המספר חוזר לנושא שירו בבואו, בסיפורו הנפלא "סיפור נאה מסידור תפילתי", למנות את החגים ולפרשם והוא אומר: "אנו יושבים בחדר ולומדים מעשה הקרבנות שמיטה ויובל, כנגדנו בישיבה של מעלה יושבים כ"ד אלף תלמידיו של רבי עקיבא שמתו בין פסח לשבועות. ובשעה שהקדוש ברוך הוא זוכר את בניו שנותנים נפשם על התורה מוריד דמעות ומרווה את הארץ והגנים מתקשטים בציצים ופרחים והיער מלבלב, זה היער שבל"ג בעומר תינוקות יוצאים לשם עם רבותיהם, קשת וחצים בידם ויורים כלפי השטן; עדיין הוא עומד בין שמים לארץ, זורקים בו חצים עד שבשרו נעשה ככברה זו שאינה יכולה לעכב

בתוכה כלום כך אינו יכול לעכב השפע שיורד לעולם בזכות ישראל שקיבלו את התורה" ("שובה ובנחת", עמ' קנ"ט-ק"ס).

שתי שורות הסיום המטעימות את רגש הביטחה על דרך הניגוד (ילד קטן — שגיאי-כוח). מתבלטות ביותר, אם נתעורר על מקרה-לא-מקרה: מעבר לעמוד, שבו נדפס אותו שיר, נדפס קול-קורא של נכבדי בוטשאטש, וענינו פנייה אל אחינו הנדיבים, עם אלקי אברהם — החתומים אביש שטרן, הירש אברהם וישראל משה פרמינגר, באים לבכות את השריפה הגדולה בבוטשאטש, שפרצה בי' אייר בחצות-לילה:

...ועד ארגיעה עמדו כארבע מאות בתים, רובם ככולם בתי יהודים, בלבת אש נורא מתלקחת עד לב השמים וארבעה בתי כנסיות וספרים לאין מספר ושתי נפשות איש ואשה היו למאכלת האש הגדולה, בתים גדולים וטובים לשממה, רחובות גדולות מאין יושב. זה, כל קינות חורבן ירושלים ושוממותיה נתקיימו בנו. מי יתאר המהומה והמבוכה, שואה ומשואה, שבאו עלינו. חמש מאות משפחות ישראל, שהם כשלושת אלפים נפש, נשארו בעירום ובחוסר כל; קרועים ובלואים, ערומים ויחפים, בלי מחסה ובלי כסות מתגוללים אנשים וטף בחוצות, בוכים ומיללים מכאב לב ושבר-רוח על חרבותיהם, שנתרוששו ונאבדו. תחרשנה האזניים משמוע אנקת הבעלי בתים, אשר אתמול היו בעלי-הון, בבתים מלאים כל טוב ועתה בן-לילה היו עניים ואביונים, עולליהם מבקשים לחם ופורש אין להם. על גלי החרבות וערמות הדשן שוכבות הנשים ומקוננות בקול מר צורח, פולח כליות ולב, ובצדן הולכים זקנים וזעירים ובוכים ומצפצפים כאפרוחים על גורלם המר ושברם הגדול כים. מהם שוכבים בבתי החולים, דלים ושרופים, חולים מפחד ובהלה והם שוכבים בעזרת נשים והד הקולות ואנחותיהם משברים הלבבות ונוקבים עד תהום הנפש. ואף אם רבים הנשארים אספו אל ביתם קרובים ומכרים נשרפים ומאיזה עירות מספקים להאומללים לחם צר, אבל לא על הלחם לבדו יהיה האדם — — —

מקרה לא מקרה: דף עתון ומצדו זה שיר, בכור שיריו של מי שעתיד להיות כינור יתנים לעיר מולדתו בוטשאטש, ומצדו זה קינת-חורבנה.

ד

שירו השני שמו: "דום" ונדפס לאחר כחדשיים ימים (שנה א', גל' י"ב, י"ח בתמוז תרס"ד, 1 ביולי 1904) וכך לשונו:

אל זְמַר אֵל שִׁיר	דָּם נָא כְּזוֹרִי,
כְּזוֹרִי נָא דָּם!	גַּם אֶתָּה הַנְּבִל.
אל תִּזְמַר, אל תִּגְנֹן	יְמֵי אֶבֶל הַיָּמִים;
כִּי רַע לָנוּ הַיּוֹם.	תְּרַבֵּן הָאֶמְהָה;
רַע לָנוּ הַיּוֹם	אל נִגְן, אל שִׁיר.
הַיָּמִים יְמֵי-אֶבֶל,	יָד לָפָה נְשִׁימָה.

השיר כקודמו שעת-כתיבתו כשעת-פירסומו מכוונות ללוח-הימים, ככל הנכון לשבעה-עשר בתמוז, והקוראים ודאי נערבה להם נעימת-האבל בנעימת החרדה לחליו של הרצל ולא יצאו יומיים ונכפל אבלם, שנוסף יום-אבל בלוח-ישראל, הוא יום כ' תמוז. עורך "המצפה" שקד לאגור ביטויי-האבל התמים והנלכבים, שניתנו בקהילות ישראל בגליציה, ובמדור: מכתבים מערי השדה, קראנו גם כתבה קצרה החתומה: ש"י טש (גל' ט"ו, י' אב תרס"ד, 21 יולי 1904) לאמור: "בוטשאטש. גם בעירנו הספידו את גדול ישראל ד"ר הרצל ז"ל שתי פעמים בביהכ"נ. בפעם ראשונה נשא מספד מר י"ב שפירא ור' צבי שטערן ובפעם

השנית מר ליבוש פריעד, הרב ד"ר רוזנמאן והמגיד הידוע ר' משה פרידמאן מקובנא. בשעת המספד היו חנויות הרבה סגורות. על בתים רבים התנוססו דגלים שחורים". גם השיר השלישי שעת-כתיבתו כשעת-פירסומו מכוונות — בפתח תשעה באב; ואמנם הסיפור, שניתן על יד השיר, הוא סיפורו של שלום אש: „תשעה באב". שם השיר „ירושלים" (שנה א' גל' י"ד, ג' באב תרס"ד, 15 ביולי 1904) וכך לשונו:

אָהָבָה נְאֻמָּה עַד שְׁאוּלָה	קָרִיָה נְשָׁנָה, יְרוּשָׁלַיִם.
אָשְׁבַע לָךְ, אָרִים נְדִי הַשָּׁמַיִם	שְׁשׁוֹנֵי אֶת בְּצַת צָרְתִי,
כָּל אֲשֶׁר לִי פֹה בְּגוּלָה	לֹא אֶשְׁכַּחְךָ כָּל עוֹדֵי בְּחַיִּים,
אֶתֵּן פֶּפֶר בְּעַדְךָ, יְרוּשָׁלַיִם.	כִּי אֵךְ בָּךְ הִיא נְחֻמְתִּי.
גַּם חַיִּי, גַּם רוּחִי וְנַשְׁמָתִי	אָהָבָה נְאֻמָּה עַד שְׁאוּלָה
אֶתֵּן בְּעַדְךָ עֵיר הַקֶּדֶשׁ,	אָשְׁבַע לָךְ, אָרִים נְדִי הַשָּׁמַיִם.
וְכָרוֹנְךָ אֶעֱלֶה עַל רֹאשׁ שְׁמֻחָתִי	כָּל אֲשֶׁר לִי פֹה בְּגוּלָה
בְּיוֹם חַג וּמוֹעֵד, שֶׁבֶת וְחֻדֶשׁ.	אֶתֵּן פֶּפֶר בְּעַדְךָ יְרוּשָׁלַיִם.

השיר התם הזה חוזר אליו המספר לימים ואף מפרסמו פעמיים — הן בפרק השבעה-עשר והן בפרק השמונה-ושלושים בסיפורו הגדול „אורח נטה ללון". הקורא מתבקש לחזור ולקרוא את שני הפרקים האלה וילמד מתוכם. עד מה זכרו של השיר נטוע היה בלב המספר לא בלבד כעדות אלא גם כתעודה. כי, אמנם, תעודה הוא מיעד לו בחיי עירו, ובשיחה שבינו ובין ירוחם חפשי שעלה לארץ-ישראל ונצטרף בה לקומוניסטים ונתגרש ממנה וחזר לעירו, נשמעת בת-קול של מריבה בנפש המספר עצמו על שום שתיים עזיבות שעזב את ירושלים, באופן שמוסר-הכליות שלו עצמו מתלבש כדמות קטיגוריה בפי ירוחם, שנמשך לארץ-ישראל משום עליתו של המספר אליה ובבואו אליה לא מצאו, והרי קטע השיחה (עמ' קי"ד-קט"ו):

אמר ירוחם אתה ישבת בברלין ונהנית מכל הטובות של יושבי כרכים ובלבנו
אנו הכנסת את ארסה של ארץ ישראל.
שמתני פני בירוחם וצעקתי ארס אתה קורא לחיבת הארץ. איני רוצה לפלפל
אתך, אבל אמור לי בבקשה ממך, מה הייתי צריך לעשות לפי דעתך.
הביט בי ירוחם בנחת ואמר בנעימה למות, אדוני, למות.
אמרתי לו קצת בחיי?
אמר ירוחם אם לא מצאת קורת רוח משיבתך בארץ-ישראל צריך היית
אדוני לאבד עצמך לדעת.
לאבד עצמי לדעת?
הוסיף ירוחם ואמר או להעלם, או לעלם את שמך, שלא יידעו שאתה חי. או...
או?
או ללבוש כלי גולה ולילך ממקום למקום ולנשק עפר כל הארצות ולהכות
על לבך ולומר אני הוא זה שמשכתי אנשים אחרי לארץ ישראל וטעיתי. אל תוהו
נמשכתם אחרי.
אמרתי אני לירוחם וכי אני פתיתי שיעלו אחרי לארץ ישראל.
אמר ירוחם רצונך שאומר לפניך דבר, כגון שיר שחיברת עד שלא עלית
לארץ ישראל.
אני לירוחם, שיר שחיברתי אני?
השווה ירוחם שתי רגליו ועמד מלוא קומתו לפני הניח שתי ידיו על לבו
וקרא בנעימה

אהבה נאמנה עד שאולה
 נשבעתי לך באלהי השמים
 כל אשר פה לי בגולה
 אתן כפרך ירושלים.

אני, שתוק ירוחם שתוק.
 אבל ירוחם לא שתק, אלא הוסיף וקרא
 גם חיי גם רוחי גם נשמתי
 אתן בערך עיר הקודש
 בהקיץ ובחלום את ראש שמחתי
 חגי ומשושי שבת וחודש.
 אני לירוחם, שתוק בן אדם, אמרתי לך, שתוק.
 ירוחם לא שתק אלא הוסיף וקרא.

קריה נשגבה עיר עולמים
 אם מלכך אין בכך ועמך עם עני
 מראש ומקדם עד קץ הימים
 קשר אדני בכך את תקות השני.
 אמרתי לו לירוחם אם אינך שותק הריני מניחך והולך לי. לא השגיח בדברי
 וקרא
 ואם יאטר עלי פיו בור קברי
 עם מתי עולם שוכני קברים
 בשאול תחתית את עוזי וסברי
 עיר לנו עז תפארת ערים.

אולם כשם שראינו אותו מסרב לשמוע את השיר מפי ירוחם, כך נראהו תובע את
 השיר ממנו (שם, עמ' רס"ה-רס"ו):

אמרה רחל לבעלה [ירוחם חפשי] עכשיו שנגמר הענין אין לך עליו כלום.
 אמרתי לה ודאי שאין לירוחם כלום עלי, אבל אני יש לי עליו, שיר אחד
 יש לי

נסתכל ירוחם בפני ואמר מה שיר יש לך בידי.
 אמרתי לו אותם החרוזים של שמים ירושלים חיים. איני מניחך עד שתאמרם.
 בדקני ירוחם בשתי עיניו וראה שאני רוצה לשמעם.
 עמד על רגליו והעביר ידיו על תלתליו ושר

אהבה נאמנה עד שאולה
 נשבעתי לך באלהי השמים
 כל אשר פה לי בגולה
 אתן כפרך ירושלים

אמרתי לו לירוחם עד כאן ולא עוד? הרי בראשונה ידעת עוד בית.
 הוסיף ירוחם ואמר

גם חיי גם רוחי גם נשמתי
 אתן בערך עיר הקודש
 בהקיץ ובחלום את ראש שמחתי
 חגי ומשושי שבת וחודש

אמרתי לו לירוחם עד כאן ולא עוד? יודע אני בכך שאתה יודע עוד בית.
 הוסיף ירוחם ושר

קריה נשגבה עיר עולמים
 אם מלכך אין בכך ועמך עם עני
 מראש ומקדם עד קץ הימים
 קשר אדני בכך את תקות השני.

וכאן נטל את רחל אשתו בשתי ידיה והגביה קולו ביותר ושר
 ואם יאטר עלי בור קברי
 עם מתי עולם שוכני קברים

בשאל תחתיות את עזי וסברי
עיר לנו עז תפארת ערים

עינינו הרואות כי המספר בבואו לחזור ולפרסם את שירו, שנדפס קודם שירוחם בא לעולם, מביאו לפנינו בנוסחה אחרת. אם לא נניח, כי היא הנוסחה מעיקרה והעורך קיצרה, הרי שהמחבר הטיל בה שינויים — קטנים יותר בשני הבתים הראשונים, וגדולים יותר בבית השלישי, שנוסף עליו בית רביעי, שכולו חידוש, שהרי הבית הרביעי בשירו ב„המצפה“, אינו אלא חזרה על הבית הראשון. אמנם, גם מהדורה בתראה עשויה כרוחה וכמוגה של מהדורה קמאה, אבל השינויים הקטנים, לא־כל־שכן הגדולים, מחסנים את השיר, אם כי הם נוטלים את קלותו ומגבירים את חומרתו. ולא עוד, מהדורה בתראה משולבים בה הדי שירי־ציון רחוקים וקרובים, למן ר' יהודה הלוי („דרשתך ואם מלכך אין בך“) עד מנחם מנדל דוליצקי („לך נפשי מרחוק הומיה — — עד תאטר בור קברי עלי פיה“). וראוי לעיין גם בשינויים אחרים — פעם ראשונה ירוחם או מר את השיר, פעם אחרונה הוא שר אותו, לאמור שנזדווגה לו מנגינה שעשאתו כשיר פשוט, כדרך שיר אחר בידיד שחיבר הנער, וענינו מעשה־סוכה, שנעשה כשיר־עם לכל דבר, שינוי אחר הוא, כי בפעם הראשונה אנו שומעים מפי ירוחם: „יודעני ששיר זה אינו חביב עליך, נשתבח טעמך ונמאסו עליך חרוזים ירושלים שמים“ (עמ' קט"ו), והדברים הולמים שתי הנוסחאות של השיר שיש בהן חרוזים שמים — ירושלים ובנוסחה ראשונה אפילו כפליים; ובפעם האחרונה אנו שומעים מפי המספר לאמור: „אמרת לי לו אותם החרוזים של שמים ירושלים חיים“ (עמ' רס"ה) והרי חריזה חיים מצויה במהדורה קמאה בלבד, וממילא אין ירוחם יודעה. כי השיר, על תיקון־נוסחו, בא פעמיים — פעם אחת באוירה מקניטה ופעם אחת באוירה מפי־יסת, ענין הוא לענות בו.

ה

השיר האחרון באותה שנה שמו „לאור הנר של חנוכה“ (שנה א', גל' ל"ה, א' בטבת, תרס"ה, 9 דצמבר 1904) וכך לשונו (בעתון ניתן בלא ניקוד):

דומם דועכים הנרות	רבוננו של עולם איככה
ונגהות פהים פיצו	ונחפני בגלות הארקה?
ואני עומד על גבם	עד אנה תכלינה עינינו?
וחיונות בי יקיצו.	עד אנה לא תעלה ארוכה?
דומם תאיר השלהבת	לפנים ליצע יצאת
ולפני תרחפה (תרחפנה) נשמות.	ותאר חלדנו במחשפים
אזכרה ימים מקדם	ומדיע עובתנו עתה
בהיותנו עם עלי אדמות	ולישועתך אנו מחכים?
ורשף קדש בי יתפרץ	ואתאבל ואקונן מר
ואזכר גבורי המפכים	בכיתי על שפלות האמה
עת לריב ריב עמם	ולמנורת החנכה התגלגלה
קמו מידי ידים רבים.	ותטף מעיני הדמעה.
ואשמח: אף שתאם	דומם דועכים הנרות
ושמחתי ממני נדחה,	ומפיצים אור קמחה
ולארץ ראשי השפלותי	מה ילק עוד במנורה —
ואקרא בכאב ואנתה:	השמן? לא, הדמעה.

כל ארבעת השירים מכוונים לשעת-פירסומם וסביביה — ל"ג בעומר, שבעה עשר בתמוז, תשעה-באב, חנוכה, וככל המשוער לא פחות שיש לפנינו כוונת הכותב, יש לפנינו בחירת-העורך. והיו, כנראה, גם שירים אחרים לפניו; ושתיים ראיות בידנו. ראיה ראשונה: המספר עצמו מדבר על ריבוי הכתיבה וביחוד כתיבת שירים בימי ילדותו ונעוריו — במבואו לתרגום הנזכר של „סיפור פשוט“ הוא כותב: „א חוץ די ספרים הנשרפים זענין אויך א סך פון מיינע כתבים פארניכטעט געווארן אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, וואָרום, אַז איך בין אַוועק פֿון דער היים, האָב איך איבערגעלאָזט אויף הפּקר אַ פּולע שטוב מיט כתבים. מיינט איר, אַז איך זאָג אַ גוזמא? זאָג איך אייך אַ פּולע שטוב — פּשוטו כּמשמעו. אַ יינגעל איז אַ שוואַכער שומר“ (חוץ לספרים הנשרפים נשמדו הרבה מכתבי במלחמת העולם הראשונה. כי כשיצאתי מביתי, הנחתי הפקר חדר מלא כתבים. סבורים אתם, שאני אומר גוזמה? הריני אומר לכם: חדר מלא — פשוטו כמשמעו. בחור הוא שומר גרוע). ובנאמו באוניברסיטה בירושלים, בטכס קבלת תואר דוקטור, אמר: „היאך הייתי עושה אם מצאתי פיסת נייר כתבתי על הנייר, לא מצאתי נייר כתבתי על לוח-לבי. אם ישבתי בבית או בבית-המדרש כתבתי, אם הלכתי בחוץ או טיילתי ביער לחשה לי בת-שירתי את שיריה בעל פה. מטורח השירים לא היתה לי מנוחה לשקוד על דלתי התורה. — — — לא היה יום שלא גברה עלי שירתי. כל פיסת נייר שנודמנה לידי לבשה שיר או סיפור או מחזה. — — — כשהלכתי לפני חמישים שנה לארץ ישראל הנחתי את כל כתבי בבית אבא. חדר גדול תפסו, חדר שכזה בארץ ישראל שווה כמה וכמה אלפים דמי מפתח.“ ראיה אחרונה — נשמרו לנו קצת תשובות של העורך במדור ארגו מכתבים. באותו גליון עצמו, שבו נדפס שירו ראשון, נקרא: „ש"י טש. [טשאטשקיס] בב. [בוטשאטש]. נסכים. אך שמור מוצא פיך. את השירים קיבלנו; אך שבענו. לשירים גדולים אין מקום כלל;“ ובאחד הגליונות, שקדם לפירסום שירו השני, אנו קוראים (גל' ט', כ"ז בסיון תרס"ד, 10 ביוני 1904); „ש"י טש [טשאטשקיס]: לכשיפנה מקום.“ ובאחד הגליונות שלאחר פירסום שירו השלישי, אנו קוראים (גל' ט"ו, י' באב תרס"ד, 21 ביולי 1904): „ש"י טש. בב. הואיל נא לכתוב ויקובל בתודה, אבל בלי אריכות — הכל לגליון אחד.“ ההדגשה הכפולה של הסירוב לשירים גדולים מניחה פתח-השערה, כי המשורר הצעיר או ששלח או שביקש לשלוח שירים ארוכים יותר, והרי מתוך קבוצת שיריו בידיש למדנו, כי הארוכים שבהם הם גם החשובים שבהם, ואפשר כמותם היו עשויים שיריו הארוכים בעברית, ונמצא שגם הם היו מעשה-בלדה שמתכנתה אפית, ואולי הפסידנו סירובו של העורך את טובי השירים. על-כל-פנים סירובו סירוב כולל היה וחזר עליו בארגון-המכתבים שלוש פעמים ובפעם השלישית (גל' י"ב) לאמור: „להשולחים לנו שירים זה שתי פעמים העירונו במקום הזה, כי לשירים גדולים אין מקום בשום אופן. עניני הגליון רבים והמקום צר. נעיר בזה להמנסים כוחם בחיבור שירים, כי עיקר השיר אינו הלשון היפה וההברות השוות והשקולות בסוף, עיקר השיר הוא רוח השירה. ע"כ [על-כן] אל נא יתרעמו אלה ששיריהם לא יתקבלו.“ מותר איפוא לשער, כי גם משירי הנער קירב העורך מה שנראה לו בהם עיקר, לפי רוח השירה, וביתר דיוק: לפי ענינה, ענין-המועדים. ונמצא ייצוגו של הנער כולו כובד-ראש ונחסרת ממנו קלות, והרי מידת ההומור, שמצינו לימים בכתביו ודאי היתה נטועה בו מטבע ברייתו. שעל כן נחזיק טובה לעורך שהניח בידנו סימן קלוש לדבר — באותו גליון עצמו, שבו נדפס השיר „דום“, נדפס גם בחתימה ש. י. טש. [טשאטשקיס] מכתם ששמו „מתוך שנאה“ וכך לשונו:

המואבים צררו לבני ישראל בנכליהם
ע"כ [על-כן] הפקירו להם בנותיהם לעשות נבלה.
והחסידים ישלחו לבית הספר בנותיהם,
יען כי ישנאו את ההשכלה

סיכומר-של-דבר: ר' שמעון מנחם לזר תעמוד לו הזכות, שנתן פתח-פה לנער הצעיר ודברו, וביותר שנתן לו להכריז על הבטחתו לאמור: ילד קטן שגיא-כוח, עוד לעמך תראה נפלאות; כי היא הבטחה שנתקיימה במלואה, הילד היה לנער והנער היה לאיש ואמנם הראה נפלאות. כן יוסיף ויראה ועינינו רואות ושמחות.